

Młodzi dorośli z niepełnosprawnością intelektualną: kontekst społeczny

1. Wprowadzenie

Po wielu latach sporów i konkurencyjnych teorii coraz częściej patrzymy na funkcjonowanie i rozwój jednostki z perspektywy współdziałających ze sobą czynników biologicznych i środowiskowych. Zakładamy, że w naszym życiu odgrywają one znaczącą rolę, a chcąc zrozumieć człowieka, musimy go widzieć w kontekście środowiska, w którym żyje.

Zależności istniejące pomiędzy jednostką a jej środowiskiem mają indywidualny charakter. Pozostają pod wpływem wielu czynników, takich jak: inteligencja, predyspozycje dziedziczne, warunki społeczno-kulturowe, materialne czy moment życia, w którym jesteśmy. Niepełnosprawność jednostki, która nie ma jedynie wymiaru indywidualnego, ale prawie zawsze znacząco oddziałuje na środowisko, również modyfikuje te zależności. Dlatego też, chcąc poznać i zrozumieć funkcjonowanie oraz procesy rozwojowe osób niepełnosprawnych, należy uwzględnić złożone, wzajemne interakcje zachodzące pomiędzy cechami indywidualnymi, wynikającymi z utraty sprawności, a otoczeniem społecznym.

Wśród różnych typów niepełnosprawności niepełnosprawność intelektualna sprawia, że zależności pomiędzy jednostką z ograniczonymi możliwościami rozwojowymi a środowiskiem są jeszcze wyraźniejsze. Jeżeli ograniczymy przestrzeń życiową oraz interakcje społeczne osoby niepełnosprawnej intelektualnie, możemy poważnie ograniczyć także jej potencjał rozwojowy.

W literaturze przedmiotu znajdujemy wiele opracowań na temat osób z ograniczoną sprawnością intelektualną. W dużej części są one jednak poświęcone dzieciom, ewentualnie osobom dorastającym (Kostrzewski, 1988; Kościelska, 2000; Janiszewska-Nieścioruk, 2002; Dykcik, 2006). Tymczasem wśród populacji osób niepełnosprawnych intelektualnie (2,3% wszystkich niepełnosprawnych) osoby dorosłe stanowią znaczącą grupę (87%). Według danych GUS z badania „Stan Zdrowia Ludności Polski” z 2004 roku niepełnosprawność intelektualna dotyczy najczęściej osób młodych i w średnim wieku (39% to jednostki od 20 do 39 roku życia, 29% – w wieku 40–59 lat), rzadziej – niepełnosprawnych intelektualnie w wieku powyżej 60 lat (20%) (Stan zdrowia ludności Polski..., 2006).

Dlatego też rozważania podjęte w artykule koncentrują się wokół problemów młodych dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie. Pytanie (o charakterze czysto eksploracyjnym), które postawiono, brzmi: „Jak wygląda realizacja zadań rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości z perspektywy osób z ograniczoną sprawnością intelektualną?”.

2. Społeczne uwarunkowania dorosłości osób niepełnosprawnych intelektualnie

Dorosłość to nie tylko fakt metrykalny, to proces rozwojowy, związany z osiąganiem kolejnych poziomów dojrzałości – biologicznej (zakończenie procesów wzrostu i zdolność do prokreacji), społecznej (np. zdolność do samodzielnego życia) oraz uczuciowej. Być dorosłym oznacza „zdobyć mądrość i umiejętności, pozwalające nam otrzymać to, co chcemy, w granicach nakładanych na nas przez rzeczywistość uszczuplonych sił, ograniczonej wolności” (Viorst, 1996, s. 176).

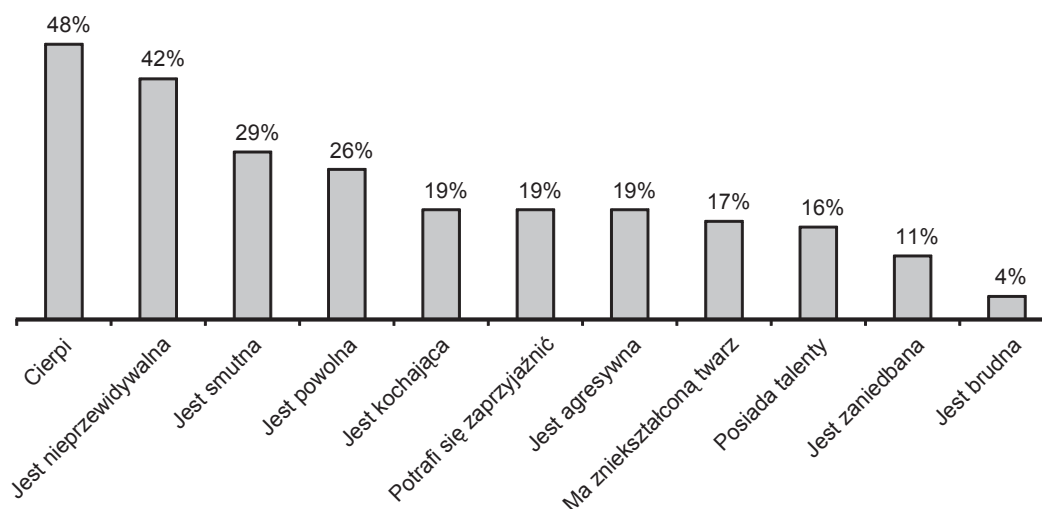
Z punktu widzenia zmian rozwojowych dorosłości czas młodszej dorosłości (20–35 rok życia) nabiera szczególnego znaczenia. Zgodnie z koncepcją R. Havighursta (1972, za: Przetacznik-Gierowska, Tyszkowa, 2002) człowiek realizuje w każdym stadium życiowym określone zadania, co świadczy o zachodzących zmianach rozwojowych. Zadania wyróżniane przez Havighursta opisują dokonujący się proces rozwojowy z perspektywy zmian w systemie psychicznym i zachowaniu jednostki oraz z punktu widzenia jej relacji z innymi osobami. Na czas wczesnej dorosłości przypadają m.in.: wybór małżonki(a), rozpoczęcie życia rodzinnego i wychowywanie dzieci, rozpoczęcie kariery zawodowej lub kontynuacja edukacji podjętej w poprzednim okresie, a także znalezienie satysfakcjonującej grupy społecznej.

Sposób wypełniania zadań uwarunkowany jest możliwościami jednostki i warunkami w otoczeniu, głównie społecznym. Dlatego też niepełnosprawność intelektualna oraz jej konsekwencje w sferze społecznej w znaczący sposób utrudniają, a w wielu przypadkach uniemożliwiają wypełnianie zadań rozwojowych. Niepełnosprawność intelektualna jest bowiem (tak jak każda inna dysfunkcja) zjawiskiem, które przebiega w sferze społecznej i jako takie jest interpretowane nie jako cecha indywidualna jednostki, ale jako specyficzny rodzaj interakcji z innymi (Gustavsson, Zakrzewska-Manterys, 1997). W związku z powyższym podstawowym problemem, z jakim muszą sobie radzić osoby niepełnosprawne intelektualnie, jest specyfika ich odbioru przez otoczenie społeczne oraz przyjmowane wobec nich postawy. Możemy powiedzieć, że człowiek staje się upośledzony, kiedy zostanie tak określony w rezultacie reakcji społecznej.

2.1. Kontakty z innymi

Z badań prezentowanych w literaturze przedmiotu (zob. Sękowski, 2002) wynika, że najbardziej negatywne postawy ujawniane wobec niepełnosprawnych dotyczą jednostek chorych psychicznie i niepełnosprawnych intelektualnie. Ujmowanie tego rodzaju niepełnosprawności w kategoriach niskiej wartości intelektualnej, czyli dyspozycji, która wyróżnia człowieka spośród innych organizmów żywych, skazuje osoby z ograniczoną sprawnością intelektualną na społeczną degradację. Badania porównawcze z 1993, 2000 i 2007 roku (Postawa wobec osób niepełnosprawnych..., 2007) pokazują na przykład, że w ostatnich latach mimo pozytywnych deklaracji dotyczących osób niepełnosprawnych gotowość niesienia im pomocy spadła z 77% (1993) do 65% (2007). Sytuacja przedstawia się wręcz tragicznie, jeżeli jest to niepełnosprawność intelektualna. Wówczas deklarowana gotowość opieki nad taką osobą osiąga poziom 0,5% (Stankowski, 1997).

Według badań przeprowadzonych w 2009 roku przez Dom Badawczy Maison na temat postrzegania ludzi niepełnosprawnych intelektualnie przez społeczeństwo polskie (ryc. 1) osoby te postrzegane są przede wszystkim jako cierpiące i nieprzewidywalne, a także smutne i powolne. W opinii respondentów z jednej strony osoba z ograniczoną sprawnością intelektualną potrafi się zaprzyjaźnić i być kochającą, z drugiej – przypisuje się jej zachowania agresywne i niechlujny wygląd.

Rycina 1. Osoba niepełnosprawna intelektualnie w opinii społecznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Postrzeganie osób niepełnosprawnych...*, Dom Badawczy Maison, 2009.

Zgodnie z koncepcją naznaczenia społecznego, w przypadku osób niepełnosprawnych intelektualnie dysfunkcje w tym zakresie powodują, że oczekuje się od nich zachowań odbiegających od normy (Kowalik, 1989). Koncepcja ta pomaga zrozumieć, dlaczego zachowania agresywne często były i są utoż-

samiane z ograniczoną sprawnością intelektualną. Tymczasem badania pokazują, że nie możemy postawić znaku równości pomiędzy agresywnością a niepełnosprawnością intelektualną (Bobek, 1989; Giryński, 1995; Mikrut, 2000). Osoby dotknięte niepełnosprawnością intelektualną przejawiają zachowania agresywne w ten sam sposób i z podobną częstotliwością co osoby w normie intelektualnej (ramka poniżej). Jedyne różnice, jakie zauważono, dotyczyły sposobów wyrażania agresji.

- Badania Brygidy Bobek (1989) – brak istotnych statystycznie różnic w poziomie częstości występowania agresywności między osobami upośledzonymi a nieupośledzonymi. Wg badań u dziewcząt upośledzonych występują nieświadome skłonności agresywne i samoagresja fizyczna, natomiast u dziewcząt w normie intelektualnej – wrogość wobec otoczenia i agresja fizyczna, zaś u chłopców upośledzonych pojawia się najczęściej samoagresja emocjonalna, a chłopcy w normie intelektualnej przejawiają agresję pośrednią.
- Badania Andrzeja Giryńskiego (1995) – wyniki wskazują, że pojawienie się wysokiego nasilenia zachowań agresywnych (werbalnych i fizycznych) nie jest charakterystyczne dla osób upośledzonych umysłowo i młodzież niepełnosprawna nie różni się pod tym względem znacząco od młodzieży w normie intelektualnej, jedynie wśród młodzieży o prawidłowym poziomie rozwoju intelektualnego można zauważyć większą tendencję do manifestowania zachowań agresywnych.

Wiele osób z ograniczoną sprawnością intelektualną dotykają zjawiska związane z negatywnym stereotypem (Kowalik, 2001). Unikamy kontaktów z osobami niepełnosprawnymi intelektualnie i ich rodzinami, obawiając się ich odmienności, ich problemów i czasami dziwnych, bo niezrozumiałych, zachowań. Nierzadko mamy do czynienia z tzw. pozorną integracją – jesteśmy „za”, o ile nie dotyczy to nas osobiście. Popieramy integrację, ale nie chcemy, aby osoby upośledzone były zbyt blisko nas i naszych rodzin, opowiadamy się za ich aktywnością zawodową, ale nie zatrudnimy ich w swojej firmie.

Zaniżanie możliwości rozwojowych osób niesprawnych intelektualnie, eksponowanie ich ograniczeń oraz wyolbrzymianie zachowań negatywnych wydaje się zjawiskiem dość powszechnym. Wynika to z małej świadomości skutków społecznej izolacji niepełnosprawnych intelektualnie i prowadzi do ograniczania stymulacji środowiskowej. Osoby niepełnosprawne są często „stygmatazowane” przez swoje ograniczenia, nie mają możliwości podejmowania samodzielnego i aktywnego życia.

Głównym celem rehabilitacji tych osób jest usunięcie bądź złagodzenie dysfunkcji, a nie przygotowanie do aktywnego życia w naturalnym środowisku i zapewnienie potrzebnego wsparcia. Bez tych elementów takie zadanie rozwojowe właściwe młodszej dorosłości, jak znalezienie satysfakcjonującej grupy społecznej, nie jest możliwe do zrealizowania.

Im bardziej intymny charakter miałyby przybrać kontakty z niepełnosprawnymi intelektualnie, tym mniejszy jest poziom tolerancji i większy stopień odrzucenia (tab. 1). Ta pozorna akceptacja sprawia, że osoby niepełnosprawne zmuszone są żyć jakby w dwóch światach – tym deklarowanym i tym rzeczy-

wistym, gdzie dominuje odrzucenie, litość czy niezdrowa fascynacja innością. Badania pokazują również (Emerson, McVilly, 2004, za: Pisula, 2008), że znajdują one przyjaciół głównie wśród innych osób upośledzonych umysłowo, a wzajemne kontakty przyjacielskie mają miejsce jedynie przy okazji zajęć terapeutycznych.

Tabela 1. Sytuacja społeczna osób niepełnosprawnych (w %)

Gotowość do wchodzenia w bliskie relacje z osobami niepełnosprawnymi				
		fizyczna	intelektualna	choroba psychiczna
Wspólne sąsiedztwo	dzielnica	98	85	86
	blok	91	75	75
	piętro	89	75	75
Związki	przyjacielskie	45	3	15
	uczuciowe	15	3	5
Relacje	przyjaciel domu	89	70	74
	kolega z pracy	92	70	76
	kolega	89	70	74
Współmałżonek dla dziecka		9	1	2

Uwaga: badanie dotyczące sytuacji społecznej osób niepełnosprawnych, w którym wzięło udział 130 studentów kierunków pedagogicznych Uniwersytetu im. K. Wielkiego.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Kijak, 2007.

Postrzeganie osób niesprawnych intelektualnie przez pryzmat ich naznaczenia sprzyja powstawaniu niekorzystnych nastawień ze strony otoczenia społecznego, a tym samym utrudnia proces ich interakcji z osobami o prawidłowym rozwoju intelektualnym (Giryński, Przybylski, 1993; Gustavsson, Zakrzewska-Manterys, 1997).

2.2. Małżeństwo i rodzina

Życie młodych dorosłych z ograniczeniami rozwojowymi to złożone zagadnienie. Każdy człowiek to odrębna istota, a każdy niepełnosprawny na swój indywidualny sposób przeżywa problem bycia odmiennym. Jednocześnie są podobne sprawy, które dla wszystkich, niezależnie na przykład od stanu zdrowia, są tak samo ważne. Jedną z takich spraw jest potrzeba bliskiego kontaktu z innymi i potrzeba miłości. Niepełnosprawni tak jak wszyscy chcą kochać i być kochani. Dla wielu z nich miłość jest nierozzerwalnie związana z rodziną (Bartnikowska, Żyta, 2007).

Potrzeba miłości i potrzeba więzi to podstawowe potrzeby każdego z nas: niepełnosprawnego fizycznie, intelektualnie czy w pełni zdrowego. Miłość i małżeństwo, oprócz tego, że są wpisane w zadania rozwojowe młodszej do-

rosłości, pozostają dla niepełnosprawnych intelektualnie jednym z warunków osiągnięcia szczęścia. Tymczasem przyzwolenie społeczne na związki takich osób jest raczej niewielkie. W opinii społecznej takie małżeństwa mogą stanowić obciążenie nie tylko dla najbliższej rodziny, lecz także dla otoczenia społecznego.

Badania Z. Izdebskiego (2005) pokazały, że 85% Polaków uważa za właściwy związek dwóch osób niepełnosprawnych ruchowo, jeżeli darzą się uczuciem, natomiast postawy wobec osób niepełnosprawnych intelektualnie pokazują, że 39% akceptuje ich związki małżeńskie, a 29% jest im zdecydowanie przeciwnych. Szczególnie przeciwnie są kobiety, osoby starsze oraz osoby wierzące i praktykujące. Pozostali nie mają zdania. Według badań przedstawionych w raporcie *Postrzeganie osób niepełnosprawnych...* (2009) większość Polaków (60%) sądzi, że niepełnosprawni intelektualnie powinni mieć prawo do małżeństwa, zdecydowanie przeciwnych temu jest 6%, a 34% uważa, że raczej nie powinni zawierać małżeństw.

Jeżeli chodzi o przyzwolenie społeczne na rodzicielstwo, to 76% badanych jest zdania, że osoby niepełnosprawne ruchowo mogą się opiekować dziećmi i je wychowywać. Nieco mniej badanych (73%) zgadza się, by osoby niepełnosprawne miały własne (biologiczne) dziecko. Jednocześnie w opinii około 50% Polaków osoby niepełnosprawne intelektualnie nie powinny posiadać własnego potomstwa, gdyż nie mają kompetencji i są złymi rodzicami (Izdebski, 2005). Prawo do posiadania dzieci przyznaje osobom z ograniczoną sprawnością intelektualną 36% społeczeństwa (*Postrzeganie osób niepełnosprawnych...*, 2009).

Podobne wyniki uzyskała M. Parchomiuk (2005), badając opinie na temat zaspokajania potrzeb seksualnych przez dorosłe osoby z niepełnosprawnością intelektualną. Według respondentów nie powinny one zawierać związków małżeńskich (80% wyraża bezwarunkowy zakaz), mimo że małżeństwo może być źródłem ich szczęścia (92% badanych). Wśród osób, które dopuszczały związki małżeńskie niepełnosprawnych intelektualnie, 65% uważało, że powinno to być tzw. warunkowe przyzwolenie, w warunkach chronionych, na przykład w domach pomocy społecznej (DPS).

Spółeczny punkt widzenia w dużej mierze determinuje formy życia niepełnosprawnych z ograniczoną sprawnością intelektualną. Najpowszechniejszą formą życia dostępną dotkniętym nią młodym dorosłym, zarówno w Polsce, jak i w innych krajach, jest dom rodzinny, gdzie opiekę sprawują rodzice bądź rodzeństwo. Mimo że rodzina osoby niepełnosprawnej jest „nie tylko podstawową, ale niemal jedyną instytucją wspierającą konsekwentnie osoby niepełnosprawne i zapewniającą ich funkcjonowanie” (Ostrowska, 2001, s. 92), może ona wpływać niekorzystnie na ich życie.

Rodziny te nie zawsze funkcjonują w sposób optymalny, często traktują dorosłych z niepełnosprawnością intelektualną jak „wieczne dzieci”, ograniczają ich autonomię, wyřęczają ich w codziennych czynnościach, pozbawiają atry-

butu płci (zob. Lausch-Żuk, 1996, 2003; Twardowski, 1996; Krause, 2003). Niekorzystne czynniki rozwojowe tkwiące w rodzinach niepełnosprawnych z ograniczoną sprawnością intelektualną to także brak zainteresowania potrzebami takiej osoby, niski poziom moralny opiekunów oraz poświęcanie małej ilości czasu podopiecznym (Pasternak, 2006). Dużym zagrożeniem dla rozwoju niepełnosprawnych intelektualnie w środowisku domowym jest ograniczona aktywność. Najczęściej osoby te spędzają czas przed telewizorem (74–89%) lub słuchając muzyki (70–64%; Żywanowska, 2004).

Wielu niepełnosprawnych intelektualnie spędza swoje dorosłe życie w domach pomocy społecznej. Są to instytucje powołane przez państwo, aby zaspokoić podstawowe potrzeby życiowe osób, które nie mogą funkcjonować samodzielnie. Sposób organizacji tych placówek reguluje prawo (Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r.; Rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 19 października 2005 r. w sprawie domów pomocy społecznej). Dla przebywających tam osób dom pomocy to jedynie podstawowa egzystencja plus społeczna izolacja, apatia, ograniczone samostanowienie i aktywność narzucona uniformizacją działalności bez względu na indywidualne predyspozycje.

Potwierdzają to badania J. Wyczesany (2005). Badając pensjonariuszy dwóch domów pomocy społecznej (30 osób) z niepełnosprawnością intelektualną, wskazała ona na niską jakość życia mieszkańców DPS. Wśród badanych większość nie umiała pisać i czytać, nie rozumiała wartości pieniądza i nie była w stanie zaplanować swojego dnia, stwierdzono też niski poziom umiejętności wykonywania czynności samoobsługowych. Pracownicy placówek nie próbowali nauczyć pensjonariuszy wykonywania tych czynności, wyręczając swoich podopiecznych. Poziom aktywności był największy w obszarze religijnym i kontaktów interpersonalnych – pensjonariusze prawie cały dzień przebywają w świetlicy (na korytarzu), gdzie oglądają telewizję w towarzystwie innych. Najmniejszą aktywność wykazywano w zajęciach edukacyjnych i wykorzystaniu czasu wolnego.

Szansą dla niepełnosprawnych intelektualnie na realizowanie zadań rozwojowych okresu młodszej dorosłości są: rodzina prokreacyjna i tzw. mieszkalnictwo chronione. Rodzina prokreacyjna jest dostępna przede wszystkim osobom z lekkim upośledzeniem umysłowym. Mogą one bowiem prowadzić niezależne życie, będąc małżonkiem czy rodzicem. Tymczasem błędne, stereotypowe przekonania na temat osób niesprawnych (zwłaszcza intelektualnie) stanowią przeszkodę na ich drodze do małżeństwa.

A. Zawiślak (2003) przeprowadziła badania porównawcze wśród młodych dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie w stopniu lekkim i ich pełnosprawnych rówieśników (118 osób w wieku 20–30 lat). Ustaliła, że niepełnosprawni intelektualnie nie podejmują ról małżeńskich na równi z pełnosprawnymi rówieśnikami, mimo że założenie rodziny jest dla nich tak samo ważne. Uzyskane wyniki pokazały także, że w obu badanych grupach kobiety czę-

ściej niż mężczyźni wstępują w związek małżeński (tab. 2). Zróżnicowanie to pokazuje, że kobietom (nawet niepełnosprawnym intelektualnie) łatwiej zawrzeć małżeństwo niż mężczyznom. Niektórzy z badanych realizowali również role rodzicielskie. Grupy nie różniły się w sposób zasadniczy dietnością, a nieco wyższy wynik wśród pełnosprawnych wynikał z większej liczby zawartych małżeństw.

Tabela 2. Podejmowanie ról małżeńskich przez osoby niepełnosprawne intelektualnie i ich zdrowych rówieśników (w %)

Stan wolny	Osoby pełnosprawne	Osoby upośledzone umysłowo
Ogółem	53	73
Kobiety	54	37
Mężczyźni	40	17

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Zawiślak, 2003.

Dla osób z głębszą niepełnosprawnością intelektualną szansę na dorosłość stanowi mieszkalnictwo chronione. Jest to forma pomocy środowiskowej przygotowująca osoby przebywające pod opieką specjalistów do prowadzenia samodzielnego życia lub zastępująca pobyt w placówce całodobowej. W sytuacji osób z ograniczoną sprawnością intelektualną są to miejsca stałego pobytu. Mają one charakter 2–3-osobowego mieszkania indywidualnego. Osoba niepełnosprawna ma prawo do samostanowienia o swoim postępowaniu, czasie wolnym i kontaktach z innymi. Przy zaistniałych trudnościach, na przykład w gospodarowaniu pieniędzmi czy załatwianiu spraw urzędowych lub w przypadku problemów organizacyjnych, może korzystać z pomocy osób pełnosprawnych. W krajach zachodnich idea mieszkań chronionych jest bardzo rozpowszechniona, w Polsce jest ich obecnie niewiele. Tymczasem taka forma życia daje dorosłym z ograniczoną sprawnością intelektualną możliwość prowadzenia samodzielnego, dorosłego życia ma miarę ich możliwości rozwojowych.

2.3. Aktywność zawodowa

Dorosłość to także aktywność zawodowa. Badania T. Żółkowskiej (2005) pokazały, że do najważniejszych aspiracji osób niepełnosprawnych intelektualnie, oprócz aspiracji rodzinnych (związek z osobą płci przeciwnej, potrzeba bliskości, przyjaźni, wsparcia), należy zaliczyć także aspiracje zawodowe (posiadania pracy i pieniędzy). Możliwość podjęcia pracy to szansa na rozwój osobowości i ograniczenie izolacji społecznej. Widzi to także społeczeństwo. 82% Polaków, dostrzegając potencjał osób niepełnosprawnych intelektualnie oraz korzyści płynące z ich pracy dla ogółu, uważa, że powinno się dążyć do aktywizacji zawodowej jak największej liczby osób z ograniczoną sprawnością intelektualną (*Postrzeżenie osób niepełnosprawnych...*, 2009).

Mimo to z danych GUS za 2009 rok wynika, że około 80% niepełnosprawnych nie pracuje i nie poszukuje zatrudnienia, przy czym współczynnik aktywności zawodowej niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym wynosi 16%, a wskaźnik zatrudnienia 15% (dane z Badania Aktywności Ekonomicznej Ludności BAEL). Jedynie niewielki odsetek z tej liczby stanowią osoby niepełnosprawne intelektualnie. Dwóch na trzech niepełnosprawnych intelektualnie nigdy nie pracowało. Wśród osób ze znacznym stopniem upośledzenia zdecydowana większość (82%) nigdy nie pracowała, a jedynie 6% pracuje obecnie. W grupie osób upośledzonych w stopniu umiarkowanym nie pracuje 65%, w grupie z lekkim upośledzeniem 42% (Badanie wpływu..., 2009).

Według pracowników powiatowych urzędów pracy możliwości podjęcia pracy przez osobę z ograniczoną sprawnością intelektualną są niewielkie, głównie ze względu na niski poziom wykształcenia (większość niepełnosprawnych intelektualnie ma wykształcenie podstawowe, a tylko niewielka liczba wykształcenie zawodowe specjalne; tab. 3). Tymczasem odsetek niepełnosprawnych intelektualnie bez żadnego wykształcenia kształtuje się na poziomie 18% dla osób z umiarkowanym i 21% dla osób ze znacznym stopniem upośledzenia. Szkołę zawodową skończyło zaś 59% osób z lekkim stopniem, 24% z umiarkowanym oraz 18% ze znacznym stopniem niepełnosprawności (Badanie wpływu..., 2009).

Tabela 3. Szanse niepełnosprawnych intelektualnie na rynku pracy w opinii pracowników powiatowych urzędów pracy (w %)

Szanse na zatrudnienie według poziomu wykształcenia			
Wykształcenie wyższe	Wykształcenie podstawowe		Wykształcenie specjalne
duże szanse	brak szans		brak szans
73,5	94,9		96,1
Możliwości zatrudnienia osób upośledzonych umysłowo			
duże szanse	raczej duże szanse	raczej małe szanse	małe szanse
0,3	0,9	15,2	82,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Giermanowska, 2007.

Osoby niepełnosprawne intelektualnie mogą podjąć aktywność zawodową w warsztatach terapii zajęciowej (WTZ), zakładach pracy chronionej (ZPCh) oraz zakładach aktywizacji zawodowej (ZAZ; tab. 4). WTZ to placówki przeznaczone dla osób o małych szansach na podjęcie pracy zawodowej (niepełnosprawność intelektualna w stopniu umiarkowanym i znacznym), które dają niepełnosprawnym możliwość rehabilitacji społecznej i zawodowej w zakresie pozyskania lub przywrócenia umiejętności niezbędnych do podjęcia ewentualnego zatrudnienia. ZAZ zatrudniają osoby z umiarkowanym i znacznym stopniem niepełnosprawności, które rokują nadzieję na przygotowanie do pracy w ZPCh. Ich celem jest przygotowanie zatrudnionych do aktywnego życia

zawodowego i społecznego. Natomiast ZPCh to przedsiębiorstwa aktywne na rynku pracy, których celem jest osiąganie zysków.

Tabela 4. Osoby niepełnosprawne na rynku pracy (w %)

Formy zatrudnienia		
warsztaty terapii zajęciowej	zakłady aktywizacji zawodowej	zakłady pracy chronionej
5	5	87
ogółu niepełnosprawnych	ogółu niepełnosprawnych	ogółu niepełnosprawnych
w tym:		
56	17	4
niepełnosprawni intelektualnie	niepełnosprawni intelektualnie	niepełnosprawni intelektualnie

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Giermanowska, 2007; Analiza działalności..., 2008; Zakłady aktywności zawodowej, 2009; Zakłady pracy chronionej..., 2008.

Osoby z ograniczoną sprawnością intelektualną obok chorych psychicznie i jednostek z uszkodzeniami narządu wzroku znajdują się również w grupie ludzi dotkniętych dysfunkcją z najmniejszą liczbą propozycji zatrudnienia (Giermanowska, 2007). Według Raportu Podsumowującego Działalność Centrum Doradztwa Zawodowego i Wspierania Osób Niepełnosprawnych Intelktualnie prawie 30% upośledzonych umysłowo jest zatrudnionych w branży usługowej, 25% w branży gastronomicznej i produkcyjnej, a 9% w branży handlowej. Najczęściej pracują na stanowiskach pomocniczych niewymagających kwalifikacji (Bałtowska i in., 2008).

3. Podsumowanie

Równość praw obywatelskich gwarantuje niepełnosprawnym intelektualnie możliwość realizacji dorosłości w pełnym wymiarze. Jednak o tym, jak ta dorosłość wygląda, w dużej mierze decydują inni – rodzice, wychowawcy, terapeuci. Decydowanie za dorosłe osoby z ograniczoną sprawnością intelektualną opiera się na przeświadczeniu, że nie mają one ani doświadczenia, ani umiejętności, aby stanowić o swoim życiu. Nie bierze się pod uwagę tego, że wraz z dorosłością pojawiają się potrzeby dotyczące m.in.: bycia z partnerem, założenia rodziny, poszerzenia kręgu znajomych czy podjęcia pracy. Tłumienie, lekceważenie bądź ograniczanie dorosłości niepełnosprawnych intelektualnie (przede wszystkim w stopniu umiarkowanym i znacznym) przez otoczenie kształtuje ich stosunek do własnej dorosłości. Cyrkularny charakter przestrzeni życiowej sprawia, że osoby te budują wyobrażenia o sobie i swoich możliwościach na podstawie działań otoczenia, co może generować mechanizm wyuczzonej bezradności i bierność społeczną (Kowalik, 1989).

W efekcie nieodpowiednich oddziaływań niepełnosprawni intelektualnie zamiast odpowiedzialnymi osobami dorosłymi stają się osobami z nieade-

kwatną oceną siebie i swoich możliwości – cechuje ich albo zawyżona samoocena, albo przekonanie o ograniczonych możliwościach własnych działań. Takie myślenie o sobie naraża ich na wtórne ograniczenia rozwojowe. Dlatego też należy pozwolić funkcjonować osobom upośledzonym umysłowo w rolach osoby dorosłej, ponieważ tylko w ten sposób stwarzamy im optymalne warunki do gromadzenia doświadczeń niezbędnych dla realizowania zadań rozwojowych dorosłości.

Podsumowując, możemy zaryzykować stwierdzenie, że ograniczona sprawność intelektualna nie stanowi przeszkody w realizowaniu zadań rozwojowych wpisanych w młodszą dorosłość. Jest natomiast czynnikiem modyfikującym sposób i zakres ich realizacji. Każda zatem osoba niepełnosprawna (również ta upośledzona w stopniu znacznym) może je wypełniać na miarę swych życiowych doświadczeń, warunkowanych ograniczeniami sprawności i właściwościami otoczenia społecznego. Aby realizacja zadań była możliwa i prowadziła do pozytywnych konsekwencji zarówno w wymiarze osobistym, jak i społecznym, warto przełamać istniejące stereotypy i pomóc niepełnosprawnym intelektualnie wyjść z zakłętego kręgu „wiecznego dziecka”, warto dać im możliwość prowadzenia dorosłego życia na miarę indywidualnych możliwości rozwojowych.

Bibliografia

- Aktywność ekonomiczna ludności Polski, III kwartał* (2009). Główny Urząd Statystyczny, <http://www.stat.gov.pl>.
- Analiza działalności warsztatów terapii zajęciowej w 2008 roku. Raport z badania zrealizowanego przez dla Państwowego Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych* (2009). Centrum Badań Marketingowych INDICATOR, http://www.pfron.org.pl/portal/pl/70/77/Badania_i_analazy_PFRON.html.
- Badania wpływu kierunku i poziomu wykształcenia na aktywność zawodową osób niepełnosprawnych. Raport końcowy, część 6. Perspektywa osób z upośledzeniami umysłowymi.* (2009). PFRON. http://www.pfron.org.pl/portal/pl/70/77/Badania_i_analazy_PFRON.html.
- Bałtowska M., Gawron B., Głaz M., Prusisz G. (2008). Współpraca Centrum DZWONI z pracodawcami z otwartego rynku pracy. W: *Raport Podsumowujący Działalność Centrum Doradztwa Zawodowego i Wspierania Osób Niepełnosprawnych Intelktualnie* (s. 60–69). Warszawa.
- Bartnikowska U., Żyta A. (2007). *Żyjąc z niepełnosprawnością. Przeszłość, terażniejszość i przyszłość*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Bobek B. (1989). Poziom agresywności i lęku u młodzieży niepełnosprawnej i sprawnej umysłowo, *Acta Universitatis Vratislaviensis, nr 978, Prace Pedagogiczne LXII*, 24–37.
- Dykcik W. (2006). *Pedagogika specjalna*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Giermanowska E. (2007). Zatrudnienie młodych osób niepełnosprawnych w opiniach pracowników Powiatowych Urzędów Pracy. W: E. Giermanowska (red.), *Młodzi niepełnosprawni – aktywizacja zawodowa i nietypowe formy zatrudnienia* (s. 65–97). Warszawa: Fundacja Instytut Spraw Publicznych.

- Giryński A. (1995). Nastawienia agresywne młodzieży lekko upośledzonej umysłowo a preferowane przez nią wartości moralno-społeczne. *Roczniki Pedagogiki Specjalnej*, VI, 131–142.
- Giryński A., Przykylski S. (1993). *Integracja społeczna osób upośledzonych umysłowo w świetle ujawnianych do nich nastawień społecznych*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej.
- Gustavsson A., Zakrzewska-Manterys E. (1997). Wprowadzenie: społeczny kontekst upośledzenia. W: A. Gustavsson, E. Zakrzewska-Manterys (red.), *Upośledzenie w społecznym zwierciadle* (s. 9–30). Warszawa: Żak.
- Izdebski Z. (2005). Postawy Polaków wobec seksualności osób niepełnosprawnych ruchowo i intelektualnie. W: J. Głodkowska, A. Giryński (red.), *Seksualność osób z niepełnosprawnością intelektualną – uwalnianie od schematów i uprzedzeń* (s. 35–48). Warszawa: Akademia Pedagogiki Specjalnej im. M. Grzegorzewskiej.
- Janiszewska-Nieścioruk Z. (2002). *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie i szkole: materiały konferencyjne*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Kijak R. (2007). Stygmatyzacja społeczna czy akceptacja? Wyniki badań. *Niepełnosprawność i Rehabilitacja*, 1, 3–24.
- Kostrzewski J. (1988). *Z zagadnień psychologii dziecka umysłowo upośledzonego*. Warszawa: Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej.
- Kościelska M. (2000). *Oblicza upośledzenia*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kowalik S. (1989). *Upośledzenie umysłowe. Teoria i praktyka rehabilitacji*. Warszawa–Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kowalik S. (2001). Pomiedzy dyskryminacją a integracją osób niepełnosprawnych. W: B. Kaja (red.), *Wspomaganie rozwoju. Psychostymulacja i psychokorekcja* (t. III, s. 36–58). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Krause A. (2003). Problemy opieki i rewalidacji osób dorosłych z upośledzeniem umysłowym – niedobór rozwiązań w teorii i praktyce. W: K.D. Rzedzicka, A. Kobyłańska (red.), *Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny* (s. 52–54). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls; Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Lausch-Żuk J. (1996). Autonomia młodzieży z upośledzeniem umysłowym w odczuciu rodziców. W: W. Dykik (red.), *Społeczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych intelektualnie* (s. 235–244). Poznań: Wydawnictwo Eruditus.
- Lausch-Żuk J. (2003). Modele wspierania osób z niepełnosprawnością intelektualną i ich rodzin. W: K.D. Rzedzicka, A. Kobyłańska (red.), *Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny* (s. 30–33). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls; – Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Mikrut A. (2000). Próba wyjaśnienia związku między agresją i upośledzeniem umysłowym. *Roczniki Pedagogiki Specjalnej*, II, 30–41.
- Ostrowska A. (2001). *Osoby niepełnosprawne w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Parchomiuk M. (2005). Dorosłość osób z upośledzeniem umysłowym – wybrane aspekty. *Niepełnosprawność i Rehabilitacja*, 4, 3–19.
- Pasternak E. (2006). Ocena niektórych niekorzystnych czynników tkwiących w rodzinie uczniów upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim – w świetle opinii studentów pedagogiki specjalnej. W: Z. Palak, A. Lewicka, A. Bujnowska (red.), *Jakość życia a niepełnosprawność – konteksty psychopedagogiczne* (s. 185–190). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Pisula E. (2008). *Dorosłość osób z niepełnosprawnością intelektualną – szanse i zagrożenia*. Warszawa: Polskie Stowarzyszenie na rzecz Osób z Upośledzeniem Umysłowym.
- Postawy wobec osób niepełnosprawnych* (2007). *Komunikat z badań*, Centrum Badania Opinii Społecznej, <http://www.cbos.pl>.
- Postrzeganie osób niepełnosprawnych intelektualnie przez społeczeństwo polskie* (2009). Dom Badawczy Maison. *III fala*, <http://www.psouu.org.pl/publikacje-książki>.
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M. (2002). *Psychologia rozwoju człowieka* (t. I). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sękowski A. (2002). W kierunku typologii uwarunkowań postaw wobec osób niepełnosprawnych. *Roczniki Psychologiczne*, *V*, 129–144.
- Stan zdrowia ludności Polski w 2004 r.* (2006). Główny Urząd Statystyczny, <http://www.stat.gov.pl>.
- Stankowski A. (1997). Niepełnosprawni w opinii społecznej (charakterystyka porównawcza 1977–1997). *Auxilium Sociale*, *3–4*, 63–71.
- Twardowski A. (1996). Oddziaływania rodziców blokujące rozwój autonomii u dzieci upośledzonych umysłowo. W: W. Dykcik (red.), *Społeczeństwo wobec autonomii osób niepełnosprawnych intelektualnie* (s. 145–154). Poznań: Wydawnictwo Eruditus.
- Viorst J. (1996). *To co musimy utracić*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Wyczesany J. (2005). Jakość życia mieszkańców domu pomocy społecznej. W: Z. Janiszewska-Nieścioruk (red.), *Sfery życia osób z niepełnosprawnością intelektualną* (s. 95–108). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Zakłady aktywności zawodowej. Raport z badania dla PFRON*. (2009). TNS OBOP. http://www.pfron.org.pl/portal/pl/70/77/Badania_i_analazy_PFRON.html.
- Zakłady pracy chronionej w latach 2005–2006. Raport z badania*. (2008). PFRON. http://www.pfron.org.pl/portal/pl/70/77/Badania_i_analazy_PFRON.html.
- Zawiślak A. (2003). Zawieranie związków małżeńskich przez osoby z lekkim upośledzeniem umysłowym na przykładzie absolwentów szkół zawodowych specjalnych. W: Z. Janiszewska-Nieścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną. Wybrane problemy osobowości rodzin i edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną* (t. I, s. 165–171). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Żółkowska T. (2003a). Poziom samoakceptacji osób z głębszą niepełnosprawnością. W: Z. Janiszewska-Nieścioruk (red.), *Człowiek z niepełnosprawnością intelektualną. Wybrane problemy osobowości, rodzin i edukacji osób z niepełnosprawnością intelektualną* (t. I, s. 50–68). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Żółkowska T. (2003b). Wartościowanie pojęcia dorosłość przez osoby niepełnosprawne intelektualnie. W: K.D. Rzedzicka, A. Kobyłańska (red.), *Dorosłość, niepełnosprawność, czas współczesny* (s. 239–253). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls; Gdańsk: Uniwersytet Gdański.
- Żółkowska T. (2005). Rehabilitacyjny wymiar aspiracji osób z niepełnosprawnością intelektualną. W: Z. Janiszewska-Nieścioruk (red.), *Sfery życia osób z niepełnosprawnością intelektualną* (s. 165–173). Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Żywanowska A. (2004). Integracyjna rola czasu wolnego osób z niepełnosprawnością. W: C. Kosakowski, A. Krause (red.), *Dyskursy pedagogiki specjalnej 3. Rehabilitacja, opieka i edukacja specjalna w perspektywie zmiany* (s. 199–204). Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego.